

Když pachatel projeví upřímnou lítost: analýza konstrukce lítosti v kontextu soudního řízení*

When the Offender Shows Sincere Remorse: an Analysis of the Construction of Remorse in the Context of Judicial Proceedings

Zuzana Ambrozková**

Abstrakt

S lítostí jsou v právu spojovány nezanedbatelné následky. Je polehčující okolností v trestním právu, její přítomnost nebo absence se posuzuje při rozhodování o přiznání zadostiučinění za způsobenou nemajetkovou újmu. Cílem následujícího textu je přispět k lepšímu porozumění, co vlastně lítost v kontextu českého soudního řízení znamená a jak s touto emoci právo zachází. Vycházím při tom ze sociálních a konstruktivistických teorií, podle kterých jsou emoce konstruovány na základě sdílených sociálních a kulturních norem. V soudním prostředí jsou vytvářena vlastní pravidla o tom, jak by měla být lítost „správně“ projevoována. V textu prezentuji kvalitativní obsahovou analýzu rozhodnutí českých soudů se zaměřením na judikaturu Nejvyššího soudu. Pomocí analýzy odpovídám na otázku, jak je lítost konstruována v kontextu českého soudního řízení. Přestože české soudy explicitně nedefinují pojem lítosti, rozlišují mezi upřímnou a skutečnou lítostí a lítostí „nedostatečnou“ či účelovou. Pro uznání lítosti se vyžadují tzv. důkazy lítosti, mezi které nejčastěji patří doznání viny, časový rámec projevu lítosti, náhrada škody a omluva poškozeným. Z analýzy vyplývá, že klíčová není samotná emoce, ale konkrétní činy, které ji prokazují.

Klíčová slova

Lítost; právo a emoce; kvalitativní obsahová analýza; soudní řízení; trestní řízení.

Abstract

Remorse is associated in law with considerable consequences. It is a mitigating circumstance in criminal law, its presence or absence is assessed when deciding on the award of compensation for non-pecuniary damage. The following text aims to contribute to a better understanding of what remorse actually means in the context of Czech legal proceedings and how the law treats this emotion. In doing so, I draw on social and constructivist theories, according to which emotions are constructed on the basis of shared social and cultural norms. In a judicial setting, inherent rules are created about how remorse should be “properly” expressed. In the text, I present a qualitative content analysis of Czech court decisions with a focus on the case law of the Supreme Court. Through the analysis, I answer the question of how regret is constructed in the context of Czech judicial proceedings. Although Czech courts do not explicitly define the concept of remorse, they distinguish between sincere and genuine pity and “insufficient” or calculated remorse. For the recognition of remorse,

* Článek vznikl v rámci projektu SVV 260 619/2023 Právníci a právo v mezioborové perspektivě.

** Mgr. Zuzana Ambrozková, Katedra politologie a sociologie, Právnická fakulta, Univerzita Karlova, Praha / Department of Political Science and Sociology, Faculty of Law, Charles University, Prague, Czech Republic / E-mail: zuzana.ambrozkova@prf.cuni.cz / ORCID: 0009-0005-7996-5458 / Scopus ID: 59136270500

so-called evidence of remorse is required, which most often includes a guilty plea, a timeframe for the expression of remorse, compensation for damages and an apology to the victim. The analysis shows that the key is not the emotion itself but the specific acts that demonstrate it.

Keywords

Remorse; Law and Emotion; Qualitative Content Analysis; Court Proceedings; Criminal Proceedings.

Úvod

Lítost má v právu významnou roli. Projevuje se zejména v trestním právu při rozhodování o trestu, hodnotí se také v civilním řízení týkajícím se nemajetkové újmy. V zahraničí je lítost v kontextu práva předmětem empirického i normativního zkoumání, v českém právním prostředí podobná pozornost chybí. Dosud se nediskutovalo o tom, co se považuje za správný projev lítosti (či zda lze něco takového vůbec objektivizovat), jak soudy rozlišují upřímnou lítost od té hrané, nebo jak se projevy lítosti mohou lišit v závislosti na věku, sociokulturním původu nebo jiných faktorech.¹ Soudci často mohou pracovat s osobními představami o tom, co lítost znamená, jak by se měla hodnotit a proč je důležitá.²

Cílem předkládaného textu je ukázat, jak je emoce lítosti chápána v kontextu českého soudního řízení a jaké výzvy přináší její současné pojetí ve vztahu k dalším právním principům.

Pro pochopení lítosti vycházím z teorie psychologické konstrukce emocí (nebo také teorie konstruování emocí), jež prosazují zejména výzkumníci James A. Russell a Lisa Feldman Barrett. Dle jejich přístupu se emoce a jejich význam vytvářejí na základě našich zkušeností, socializace a sociokulturního původu. Podle nich emoce a jejich projevy nejsou univerzální, naopak jsou závislé na kontextu a sociálních vztazích, ve kterých se objevují.³ Projevy emocí navíc kromě kulturního zázemí budou záviset také na sociálních dovednostech a sebedůvěře při vyjadřování svých pocitů.⁴ Lítost a její projevy tak mají různé podoby. Jednak co se týče obsahu, např. lítost spojená s přijetím odpovědnosti za své úmyslné nebo nedbalostní jednání, litování příležitosti, kterou člověk nevyužil, lítost nad sebou.⁵ Jednak se lítost bude

¹ Bandes a Blumenthal poznamenávají, že lítost je typickou emoci, se kterou právní řád spojuje závažné důsledky (ovlivňuje délku trestu nebo podmíněné propuštění, v USA je rozdílem mezi trestem smrti a doživotím) a ve stejnou chvíli přitom právní řád věnuje málo pozornosti důležitým otázkám ohledně podstaty a významu lítosti. Viz BANDES, S. A., BLUMENTHAL, J. A. Emotion and the Law. *Annual Review of Law and Social Science*. 2012, roč. 8, s. 164. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102811-173825>

² Bandes upozorňuje, že bychom se měli soustředit na to, jak soudci chápají význam lítosti, neboť sami často nepracují s jednotnou definicí. Viz BANDES, S. Remorse and Judging. In: TUDOR, S. a kol. *Remorse in Criminal Justice: Multi-Disciplinary Perspectives*. Routledge, 2022. ISBN 978-10-3210-476-8.

³ FELDMAN BARRETT, L., RUSSELL, J. A. (eds.). *The psychological construction of emotion*. Guilford Publications, 2014. ISBN 1462516971.

⁴ ROSSMANITH, K., TUDOR, S., PROEVE, M. Courtroom contrition: how do judges know? *Griffith Law Review*. Routledge, 2018, roč. 27, č. 3, s. 374. DOI: <https://doi.org/10.1080/10383441.2018.1557588>

⁵ K variabilitě lítosti např. GILOVICH, T., MEDVEC, V. H., BJORK, R. A. The Experience of Regret: What, When, and Why. *Psychological review*. 1995, roč. 102, č. 2, s. 379–395. Dostupné z: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.102.2.379> nebo ZEELENBERG, M., RIK, P. A Theory of Regret Regulation 1.0. *Journal of Consumer Psychology*. 2007, roč. 17, č. 1, s. 1–18. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327663jcp1701_3

lišit svými projevy, od pláče, verbálního vyjádření po introspektivní prožívání, které se bude projevat spíše útlumem komunikace, viditelnou nervozitou, odvracením pohledu, sklopením hlavy.⁶

Emoční koncepty, vytvářené na základě učení a předchozí zkušenosti, se budou kromě vlastního prožívání zrcadlit také do posuzování emocí druhých. Vlastní emoční zkušenost a kulturní znalosti tak budou významné i pro soudce při jejich posuzování lítosti účastníků řízení. Jak poznamenává Gendron, tento model není problematický v každodenním životě, v právním kontextu však může mít potenciálně závažné důsledky.⁷ Ukazuje se, že někteří soudci jsou sebevědomí při rozpoznávání upřímné lítosti, někteří jsou si naopak vědomi komplexity posuzování emocí u druhých a rozpoznání upřímné lítosti tak berou jako nemožné.⁸

Hodnocení lítosti účastníků ze strany soudců je ovlivňováno nejen osobní emoční zkušeností soudců, ale také sociálními normami a kulturními očekáváními, formované mimo jiné právním rámcem a soudním řízením obecně. Konstruktivistický přístup tedy zahrnuje dvě propojené úrovně: psychologickou, která se zaměřuje na osobní emoční koncepty, a sociologickou úroveň, která popisuje, jak jsou emoce a jejich projevy kolektivně formovány sdílenými normami a interakcemi v rámci specifických sociálních kontextů, jako je soudní řízení. Hodnocení lítosti účastníků řízení kombinuje obě tyto roviny, když soudci interpretují emoce jak skrze své osobní zkušenosti, tak prostřednictvím kulturních a právních norem.

Předkládaný výzkum je řešen právě druhou úrovní, primárně sociologicko-právní optikou. Stěžejním východiskem je sociální konstrukcionismus, kdy lidé prostřednictvím sociálních interakcí nejenže sdílejí společné významy, ale také konstruují – vytvářejí – realitu.⁹ V soudním prostředí jako specifickém sociálním kontextu je konstruován vlastní význam lítosti, se kterou právo (resp. soudci) spojují právní následky. Soudci hodnotí lítost dle určitého rámce vytvářeného právními normami, kulturními zvyklostmi a soudní praxí, čímž tento rámec dále dotvářejí.¹⁰ Zjednodušeně řečeno, *konstrukce lítosti* v soudním řízení znamená, že právní systém přidává této emoci specifický obsah a význam. Tato konstrukce následně vytváří „pravidla emocí“ (*feeling rules*). Tento termín poprvé použila socioložka emocí Arlie Hochschild pro neformální sociální normy ohledně toho, jak se máme nebo nemáme cítit v určitých sociálních kontextech

⁶ Feldman Barrett ilustruje význam kultury a sociálního prostředí pro vyjadřování emocí na příkladu jednoho z čechenských atentátníků na bostonský maraton v roce 2013, který byl odsouzen k trestu smrti. Jen dva z dvanácti porotců údajně věřili, že cítí lítost; po většinu trestního procesu pachatel neprojevoval žádné emoce, prý seděl „s kamennou tváří“. Barrett poukazuje na to, že v čechenské kultuře se od mužů očekává stoický postoj tváří v tvář nepřízní osudu – i kdyby lítost skutečně cítil, pravděpodobně by ji neprojevoval způsobem, na který jsme zvyklí v západní kultuře. Viz FELDMAN, L. *Jak se tvoří emoce*. Přeložila Věra Klásková. Voznice: Leda, 2022.

⁷ GENDRON, M. The evolving neuroscience of emotion: challenges and opportunities for integration with the law. In: BANDES, S. A. a kol. *Research Handbook on Law and Emotion*. Edward Elgar Publishing, 2021, s. 38. ISBN 978-1-78811-907-8. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781788119085.00011>

⁸ ZHONG, R. a kol. So you're sorry? The role of remorse in criminal law. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2014, roč. 42, č. 1, s. 25. ISSN 1943-3662.

⁹ BERGER, P. L., LUCKMANN, T. *The Social Construction of Reality*. Garden City, NY: Anchor Books, 1966. ISBN 978-0-385-05898-8.

¹⁰ A samozřejmě také podle vlastních emočních konceptů. Zde se tak prolíná psychologická rovina konstruování emocí s tou sociologickou. Předkládaný výzkum je řešen optikou primárně sociologicko-právní.

a vztazích, a jak máme nebo nemáme své pocity projevovat, například právě v soudním řízení.¹¹ V trestním právu se tato „pravidla emocí“ projevují v osobě „ideálního obžalovaného“, který v průběhu trestního řízení projevuje určité vlastnosti, včetně přijetí odpovědnosti a určitých projevů (pro soudní řízení speciálně konstruované) lítosti.¹²

V představovaném výzkumu hledám odpovědi na tyto otázky: jak se v kontextu českého soudního řízení konstruuje emoce lítosti? Jaká „pravidla lítosti“ se v kontextu českého soudního řízení uplatňují, jaké projevy lítosti se v tomto kontextu očekávají? Zjištěnou konstrukci lítosti a jejích „pravidel“ dávám následně do kontextu s několika klíčovými právními principy jako je objektivita rozhodování, právo na obhajobu a zásada rovného zacházení.

Nejdříve shrnu dosavadní poznání k tématu lítosti v soudním řízení a popíšu český právní rámec. V další kapitole popíšu zvolenou metodu výzkumu, kterou je kvalitativní obsahová analýza soudních rozhodnutí. V hlavní části poté představuji hlavní zjištění provedené analýzy a konkrétní popis toho, jak se lítost v kontextu soudního řízení konstruuje. Vysvětlím a pomocí výňatků ze soudních odůvodnění popíšu, že konstrukce lítosti je založená na konkrétních kvalitách a charakteru emoce (ty dále označuji jako „vlastnosti lítosti“) a očekávaných projevech lítosti (ty dále označuji jako „důkazy lítosti“). Tuto realitu pak dávám do kontextu s dalšími právními principy, což může naznačovat potenciálně problematické body současné konstrukce lítosti. Výzkum je ovšem deskriptivní, cílem není obecně tuto konstrukci hodnotit, nabízet alternativy, hledat odpovědi na normativní otázky typu „správného“ projevu lítosti (včetně zodpovězení toho, zda něco takového vůbec existuje). Pro všechny tyto případné debaty následující výzkum poskytuje základní poznání, co to lítost je a jak se s ní zachází.

1 Současné poznání

Vedle právně-filozofických a právně-teoretických textů¹³ se hodnocení lítosti v rámci soudního řízení věnuje několik zahraničních empirických výzkumů. Využívají širokou paletu metod, například rozhovory se soudci¹⁴, pozorování soudních jednání a analýzu soudních protokolů¹⁵,

¹¹ HOCHSCHILD, A. R. *The managed heart: commercialization of human feeling*. Berkeley, Calif. London: University of California Press, 2012. ISBN 978-0-520-27294-1. DOI: <https://doi.org/10.1525/9780520951853>

¹² FIELD, S., TATA, C. *Criminal justice and the ideal defendant in the making of remorse and responsibility*. Oxford; London; New York; New Delhi; Sydney: Hart, 2023. ISBN 978-1-5099-3991-6. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781509939947>

¹³ Například BANDES, S. A. Remorse and Criminal Justice. *Emotion Review*. 2016, roč. 8, č. 1. DOI: <https://doi.org/10.1177/1754073915601222>. Nebo MURPHY, J. G. Remorse, apology, and mercy. *Ohio St. J. Crim.* 2006, roč. 4. Dostupné z: <https://ssrn.com/abstract=1424709>. Nebo BAGARIC, M., AMARASEKARA, K. Feeling Sorry? – Tell Someone Who Cares: The Irrelevance of Remorse in Sentencing. *The Howard Journal of Criminal Justice*. 2001, roč. 40, č. 4, s. 364–376. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2311.00215>

¹⁴ ZHONG a kol., 2014, op. cit., nebo ROSSMANITH, TUDOR, PROEVE, 2018, op. cit.

¹⁵ ANLEU, S. R., MACK, K. Constructing remorse: Interactional dimensions of finding an emotion. In: FIELD, TATA, 2023, op. cit., nebo OORSCHOT, I. van, MASCINI, P., WEENINK, D. Remorse in Context(s): A Qualitative Exploration of the Negotiation of Remorse and Its Consequences. *Social & Legal Studies*. 2017, roč. 26, č. 3, s. 359–377. DOI: <https://doi.org/10.1177/096466391667903>

případovou studii obviněných mladistvých¹⁶, analýzu soudních rozhodnutí metodou „close reading“¹⁷, diskurzivní¹⁸ nebo také obsahovou analýzu soudních rozhodnutí¹⁹.

Různí autoři nabízejí vlastní představu toho, co lítost v právním kontextu znamená²⁰, odlišují ji od smutku, žalu, pocitu ostudy nebo viny.²¹ Lítost je emoce typicky spojená s rozhodnutím nebo volbou, které dopadne špatně. Je vyvolána srovnáním mezi výsledkem volby (realitou) a lepším výsledkem jiných alternativ (co by mohlo být).²² Zhong shrnuje, že lítost je trýznivá emoce, která „vzniká v důsledku přijetí osobní odpovědnosti za čin, jímž byla způsobena škoda jiné osobě. Často se stává, že po dalším zamyslení si člověk s výčitkami svědomí přeje, aby k činu vůbec nedošlo, a chce oběť odškodnit.“²³ Podle navrhované definice lítosti je potřeba přítomnosti konkrétní oběti nebo poškozeného k tomu, aby zde vůbec lítost mohla být. Je možné cítit lítost i při ublížení zvířeti nebo dokonce cítit lítost vůči neživým objektům, ale podle Zhonga není možné cítit lítost za abstraktní skupiny jako např. společnost jako celek. Přesto se lze setkat s relevancí lítosti také u trestných činů, kde žádná oběť nebo poškozený není. Pachatel může cítit výčitky svědomí vůči hypotetickým obětem (např. u ohrožovacích trestných činů), nebo přijmout odpovědnost a projevit výčitky svědomí vůči své rodině (např. u drogově závislého pachatele).²⁴ Jak ovšem poznamenává Bandes, smyslem není dosáhnout teoretického konsensu o definici lítosti, ale dobře porozumět tomu, jak obsahu a významu lítosti rozumí a jak jej pojmají sami soudci.

Podle Weismanovy analýzy má lítost objevující se v soudních rozhodnutích tři znaky. Zaprvé jde o přijetí odpovědnosti pachatele za trestný čin. Soudci dle Weismana vyžadují bezvýhradní přijetí soudního posouzení pachatelovo provinění. Jde o výraz uznání autority soudu, díky kterému má pachatel nárok na mírnější zacházení. Zpochybněním naopak přichází o možnost této výhody.²⁵ Dále se očekává, že pachatel viditelně prokáže své trápení nad svým činem nebo empatii vůči oběti. Trápení by mělo být ve formě studu z vlastních činů, nikoli trápení v důsledku trestů, jež ho čekají, pachatel se nemá vykreslovat jako

¹⁶ DUNCAN, M. G. So Young and So Untender: Remorseless Children and the Expectations of the Law. *Columbia L. Rev.* 2002, roč. 102. DOI: <https://doi.org/10.2307/1123791>

¹⁷ WEISMAN, R. Being and Doing: The Judicial Use of Remorse to Construct Character and Community. *Social & Legal Studies*. 2009, roč. 18, č. 1, s. 47–69. DOI: <https://doi.org/10.1177/0964663908100333>

¹⁸ WOOD, L. A., MACMARTIN, C. Constructing Remorse: Judges' Sentencing Decisions in Child Sexual Assault Cases. *Journal of Language and Social Psychology*. 2007, roč. 26, č. 4, s. 343–362. DOI: <https://doi.org/10.1177/0261927X07306979>

¹⁹ PROEVE, M., TANVIR, T. When 'I did it' is not enough: content analysis of remorse in sentencing remarks. *Current Issues in Criminal Justice*. 2022, roč. 34, č. 3, s. 291–306. DOI: <https://doi.org/10.1080/10345329.2022.2085953>

²⁰ V anglických textech autoři používají termíny *remorse* nebo *contrition*, zřídka *regret*. Všechny výrazy lze přeložit jako lítost nebo výčitky svědomí.

²¹ Např. MURPHY, 2006, op. cit.

²² CORICELLI, G., DOLAN, R. J., SIRIGU, A. Brain, emotion and decision making: the paradigmatic example of regret. *Trends in Cognitive Sciences*. 2007, roč. 11, č. 6. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2007.04.003>

²³ ZHONG a kol., 2014, op. cit., s 3.

²⁴ Ibid, s. 21.

²⁵ WEISMAN, R. *Showing Remorse: Law and the Social Control of Emotion*. London: Routledge, 2016, s. 29. ISBN 978-1-315-60908-9. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315609089>

obětí. Jako třetí kritérium Weisman uvádí proces sebe-transformace. Bývalé „já“, které spáchalo trestný čin, se nahrazuje novým „já“, které je oddáno morálním pravidlům.²⁶ Osobní proměna pachatele může proběhnout změnou životního stylu, změnou světonázoru nebo jinou proměnou charakteru.

V analyzovaných rozhodnutích o sexuálním obtěžování dětských a mladistvých obětí kanadští soudci dle Wood a MacMartin až na výjimky při hodnocení lítosti pachatele nenabízejí její definici nebo specifikaci této emoce. Chápu ji v různých stupních intenzity a složenou z více složek, které ale mohou být alternativně použity jako důkazy lítosti.²⁷ Soudci vycházejí z různých vnějších projevů chování: fyzického chování, verbálních projevů (omluvy, vlastní prohlášení o lítosti, sliby, nápravy) a různých dalších druhů projevů motivovaných lítostí (zaplacení odškodného, spolupráce s policií, podstoupení terapie, sebestrestání). Soudci jsou si vědomi limitací tělesných projevů lítosti – nemohou si být jisti, čím jsou například stres, nejistota nebo pláč v tělesných projevech zapříčiněny (jestli upřímnou lítostí nebo například strachem o vlastní budoucnost) nebo zda se nejedná o hranou lítost například na radu jejich obhájců. Přesto ve stejnou chvíli soudci v rozhovorech sebevědomě líčí, že zkrátka dokážou „vycítit“, zda pachatelé svých činů upřímně litují, nebo že „čtení jazyka těla“ je součástí práce soudce. Rossmanith shrnuje, že přestože je chování a vystupování pachatele jako důkaz pro lítost velice problematické, až nepoužitelné, někteří soudci právě vystupování pachatele v soudní síni berou jako prokázání lítosti.²⁸

V českém prostředí vědecké příspěvky o emoci lítosti v kontextu práva chybí. Jediným zdrojem jsou odborné komentáře k trestnímu zákoníku, o jejichž povaze jakožto vědeckém výstupu lze ovšem (minimálně v kontextu tématu tohoto článku) pochybovat.²⁹ Autoři komentářů v nich vyjadřují požadavek, že lítost musí být vážně míněná a musí vyjadřovat vlastní postoj pachatele k jím spáchanému trestnému činu. Nestačí pouhý formální projev lítosti (jako prohlášení v průběhu trestního stíhání), zároveň se formální projev ani nevyžaduje. Naopak se „*požaduje kvalitativně vyšší projev vnitřního postoje pachatele ke jeho vlastnímu trestnému činu, a to na základě chování pachatele po činu*“.³⁰ Jako důkazy zmiňují omluvu poškozenému, vlastní kritický postoj ke spáchané trestné činnosti, vyjádření lítosti nad jejich spáchaním u hlavního líčení, slovní odůvodnění tohoto projevu, další aktivní jednání pachatele, jako je dobrovolné ukončení trestné činnosti tam, kde to závisí na vůli pachatele (trestné činy pokračující a trvající), a oznámení trestné činnosti, náhrada škody nebo nemajetkové újmy způsobené trestným činem, resp. vydání bezdůvodného obohacení získaného trestným činem, odstranění nebo zmírnění jiných škodlivých následků spáchaného trestného činu apod. O tom, že pachatel lituje spáchaní trestného činu, prý svědčí především vnitřní postoj pachatele k tomuto činu (přičemž již ale neargumentují, jakým způsobem se vnitřní

²⁶ WEISMAN, 2016, op. cit., s. 38.

²⁷ WOOD, MACMARTIN, 2017, op. cit.

²⁸ ROSSMANITH, TUDOR, PROEVE, 2018, op. cit., s. 374–376.

²⁹ HAVELKOVÁ, B. Co a jak psát aneb obrana badatelských výstupů v právu. *Jurisprudence*. 2016, č. 6. ISSN 1802-3843.

³⁰ PŮRY, F. In: ŠÁMAL, P. a kol. *Trestní zákoník*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2023, s. 842, marg. č. 17 (§ 41 trestního zákoníku).

postoj objektivně zjišťuje). Předpokladem lítosti je doznání pachatele ke spáchanému trestného činu.³¹

Právě s ohledem na nedostatek empirických dat o lítosti v českém soudním kontextu byla provedena následující studie.

2 Právní rámec

Lítost se nejvýrazněji projevuje v trestním právu. Je jednou z polehčujících okolností při stanovení trestu za spáchaný trestný čin. Zákon formuluje, že má jít o *upřímné* litování.³² Explicitně je lítost pachatele také podmínkou pro upuštění od potrestání. Upuštění od potrestání pachatele je možné, jestliže byl spáchán přečin a pachatel jeho *spáchání lituje* (a jsou splněny další podmínky).³³ Zde zákon nehovoří o žádné vlastnosti lítosti (např. upřímnosti), a v obou případech jde o formulaci „*pachatel lituje*“, nikoliv „*vyjadřuje/projevuje lítost*“. Lítost se zvažuje také při podmíněném zastavení trestního stíhání nebo podmíněném propuštění z trestu odnětí svobody, byť ji zákon v tomto případě výslovně neuvádí.³⁴

Také předchozí trestní zákon č. 140/1961 Sb., platný do roku 2010, obsahoval podobné ustanovení o lítosti v kontextu upuštění od potrestání³⁵ a totožné pro polehčující okolnost³⁶. Z tohoto důvodu mohly být bez dalšího rozlišení k analýze použity i rozhodnutí zakládající se na starém trestním zákoně.

Trestní zákoník obsahuje také institut „účinné lítosti“ o zániku trestní odpovědnosti, která ovšem s danou emocí nemá souvislost a není tedy předmětem tohoto výzkumu.³⁷

Lítost hraje roli i v občanském právu, konkrétně při rozhodování o určení přiměřeného zadostiučinění jako odčinění nemajetkové újmy. Dle judikatury lítost patří mezi významné

³¹ PŮRY, F. In: ŠÁMAL a kol., op.cit., s. 927–928, marg. č. 3 (§ 46 trestního zákoníku). Dále také KALVODOVÁ, V., ŠČERBA, F. In: ŠČERBA, F. a kol. *Trestní zákoník*. 1. vyd. (2. aktual.). Praha: C. H. Beck, 2022, marg. č. 85 (§ 41 trestního zákoníku).

³² Ust. § 41 písm. o) zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník: „*Soud jako k polehčující okolnosti přibližně zejména k tomu, že pachatel trestného činu upřímně litoval.*“

³³ Ust. § 46 odst. 1 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník: „*Od potrestání pachatele, který spáchal přečin, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, lze upustit, jestliže vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a k dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již pouhé projednání věci postačí k jeho nápravě i k ochraně společnosti.*“

³⁴ Například usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 20. 10. 2022, sp. zn. 11 Tdo 539/2022, o podmíněném zastavení trestního stíhání nebo usnesení Okresního soudu v Šumperku ze dne 11. 5. 2023, sp. zn. 1 PP 57/2022, o podmíněném propuštění z trestu odnětí svobody.

³⁵ Ust. § 24 odst. 1 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon: „*Od potrestání pachatele, který spáchal trestný čin menší nebezpečnosti pro společnost, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, lze upustit, jestliže vzhledem k povaze spáchaného činu a k dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již projednání věci před soudem postačí k jeho nápravě.*“

³⁶ Ust. § 33 písm. ch) zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon: „*Při výměře trestu se jako k polehčující okolnosti přibližně zejména k tomu, že pachatel trestného činu upřímně litoval.*“

³⁷ Ust. § 33 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník a dále ustanovení o zvláštní účinné lítosti, např. § 197 nebo § 242 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

okolnosti na straně škůdce (vedle pohnutky, míry zavinění a dalších), nejčastěji při určování výše peněžitého zadostiučinění, které je předmětem volného uvážení soudu.³⁸

3 Metodologie

3.1 Sběr dat

Pro účely zodpovězení otázky o konstrukci lítosti, jejích vlastnostech a důkazech v kontextu soudního řízení, byla zvolena analýza odůvodnění soudních rozhodnutí. Konkrétně rozhodnutí soudů, jejichž odůvodnění se týká lítosti obviněného nebo jiného účastníka řízení. Pro výběr rozhodnutí byla použita internetová databáze rozhodnutí Nejvyššího soudu.³⁹ Prostřednictvím hesel „lítost“, „litoval“, „litovala“, „litovali“, „lituje“ a „výčitky“ bylo vyhledáno celkem 900 rozhodnutí. Bylo použito kritérium zveřejnění v databázi do 25. 3. 2024.⁴⁰ Nebylo rozhodné, zda se jedná o trestní nebo civilní případy.

Tato sada byla následně redukována o rozhodnutí, která se týkala institutu účinné lítosti; dále byla vyřazena rozhodnutí, která pouze opakovala ustanovení právní normy nebo již ustálené předchozí judikatury, a také rozhodnutí, která vyhledané heslo obsahovala bez jeho dalšího rozvedení. Nakonec byla vyřazena rozhodnutí, která hesla obsahovala pouze v rekapitulaci dovolání nebo vyjádření k dovolání (nebo odvolání a vyjádření k němu). Sada zbylých 152 rozhodnutí byla doplněna o 10 rozhodnutí soudů, která předcházela rozhodnutím z databáze Nejvyššího soudu, a která byla získána prostřednictvím zákona o svobodném přístupu k informacím. Tento přístup byl použit z důvodu získání plného textu odůvodnění ohledně lítosti, na které vyšší soudy ve svých rozhodnutích odkazují. Konečný počet činí 162 analyzovaných rozhodnutí.⁴¹

Tato sada obsahuje 146 rozhodnutí Nejvyššího soudu, 4 rozhodnutí vrchních soudů, 6 rozhodnutí krajských soudů a 6 rozhodnutí okresních soudů, všech vydaných mezi lety 2000 až 2023. Celkem 156 rozhodnutí se týkalo trestního řízení, 6 rozhodnutí se týkalo řízení civilního. Konkrétně se lítost týkala v 77 případech polehčující okolnosti, v 21 případech mimořádného snížení trestu odnětí svobody, v 18 případech upuštění od potrestání, v 30 případech jiné trestní věci a v 16 případech nemajetkové újmy (ať už šlo o rozhodování v civilním nebo trestním řízení).

³⁸ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 13. 10. 2022, sp. zn. 3 Tdo 797/2022: „Určení výše peněžitého zadostiučinění je předmětem volného uvážení soudu, přičemž musí soud v každém jednotlivém případě vycházet z úplného skutkového stavu a v tomto rámci se opírat o zcela konkrétní a přezkoumatelná hlediska (viz např. rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 27. 10. 2003, sp. zn. 30 Cdo 2005/2003). V úvahu je třeba vzít zejména význam narušeného statku pro postiženého a vědomost škůdce o tomto významu, způsob zásahu, rozsah újmy, vliv na postavení postiženého v rodině, profesním životě, v určité komunitě, okolnosti na straně škůdce, např. pohnutku, míru zavinění, lítost, odstranění následků, okolnosti na straně postiženého, např. spoluzavinění, odpuštění skutku škůdci [srov. Hulmák, M. a kol.: *Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část* (§ 2055–3014). Komentář. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2014, str. 1684].“

³⁹ *Nejvyšší soud* [online]. [cit. 27. 8. 2024]. Dostupné z: <https://www.nsoud.cz>

⁴⁰ Podmínce vyhovuje celkem 1 077 rozhodnutí, databáze zobrazuje maximálně 900 rozhodnutí.

⁴¹ Na žádost autorka zpřístupní kompletní seznam analyzovaných rozhodnutí.

3.2 Analýza

Rozhodnutí jsem analyzovala prostřednictvím kvalitativní obsahové analýzy. Tato metoda slouží pro systematický popis významu kvalitativního materiálu. Základem je klasifikace materiálu jako případů kategorií kódovacího rámce. Kvalitativní obsahová analýza poskytuje kvalitativní a částečně také kvantitativní posouzení. Na rozdíl od ostatních kvalitativních metod se soustředí pouze na vybrané aspekty analyzovaného materiálu.⁴² Kódovací rámec jsem v první fázi sestavila deduktivně na základě předchozích výzkumů a komentářové literatury. Tyto kategorie se týkaly zejména tzv. důkazů lítosti a zdrojů důkazů lítosti (zejména v návaznosti na výzkum Proeve a Tanvir⁴³) a vlastností lítosti (např. upřímnost, neúčelovost, lítost nad sebou versus nad spáchaným trestným činem). Hlavní část práce na kódovacím rámci byla ovšem induktivní, tedy vycházející přímo z analyzovaného materiálu. Po seznámení se s materiálem jsem kódovací rámec upravila tak, aby kategorie odpovídaly analyzovaným rozhodnutím. Šlo o redukci kategorií, které se v rozhodnutích neobjevovaly, například kategorií týkajících se zdrojů důkazů lítosti. Nově jsem kódovací rámec induktivně doplnila o kategorii témat nazvaných jako „další právní souvislosti“ ukazující na možné souvislosti současného pojetí lítosti a jiných principů nebo zásad. Tato kategorie obsahuje podkategorie absence lítosti jako přítěžující okolnost, lítost a právo na obhajobu, očekávání lítosti, vytýkané nedostatečné odůvodnění lítosti soudem a srovnávání projevů lítosti mezi spoluobčanými. Kódovací rámec jsem otestovala v rámci zkušebního kódování na čtvrtině rozhodnutí. Po zkušebním kódování jsem kódovací rámec finálně upravila, kódy uspořádala do kategorií a podkategorií, jednotlivé kódy jsem popsala a vytvořila základní vztah mezi nimi. Takto finalizovaný kódovací rámec jsem použila na celou sadu rozhodnutí.

V odůvodnění rozhodnutí byly analyzovány pouze ty části textu, které výslovně obsahují pojmy „lítost“, „lituje“, „litoval“, „litovala“, „litovali“, „nelituje“, „nelitoval“, „nelitovala“, „nelitovali“, „mrzí“ nebo „výčitky“, nebo ty pasáže, které na tyto části navazují nebo jim předcházejí. Analyzované pasáže měly různou délku tak, aby obsáhly celou myšlenku a zachytily plný obsah sdělení v kontextu posuzované lítosti. Do kódování byly zahrnuty i přímé citace z odborné literatury (resp. komentářové literatury), neboť soudy tímto závěry literatury přijímají za své.

3.3 Limity výzkumu

Předkládaný výzkum má své limity a omezení. Nynější popis lítosti vychází pouze z odůvodnění soudních rozhodnutí. Konstrukce lítosti je tak ovlivněna tím, co se dostane do písemné verze rozhodnutí. Pomíjí ty úvahy soudce, které zůstanou v jeho hlavě. Přítomně právě tyto stěží zveřejnitelné úvahy mohou být rozhodující v závěru o autenticitě lítosti. V dalších fázích výzkumu by bylo vhodné zjištění doplnit o další metody, jako jsou rozhovory se soudci nebo pozorování soudních jednání. Předkládaný výzkum je dále především kvalitativního charakteru; uváděnou četnost zjištěných fenoménů je třeba brát pouze jako

⁴² SCHREIER, M. *Qualitative content analysis in practice*. Los Angeles: SAGE, 2012, s. 1–4. ISBN 978-1-84920-592-4.

⁴³ PROEVE, TANVIR, 2022, op. cit.

doplňující aspekt a nelze ji zobecňovat. Pro řádné kvantitativní posouzení by bylo třeba rozšířit vzorek analyzovaných rozhodnutí.⁴⁴

3.4 Poznámky k terminologii

V rámci dalšího textu používám určité zjednodušení pro lepší srozumitelnost a plynulost. Ačkoli většina analyzovaných případů pochází z trestního řízení, zahrnuto bylo také několik případů z civilního řízení o nemajetkové újmě (otázka nemajetkové újmy a lítost škůdce, resp. pachatele, zároveň byla řešena také v některých trestních případech). Pro zjednodušení dále v textu zpravidla hovořím pouze o trestním řízení, a to nejčastěji v kontextu polehčující okolnosti. Myslím tím ale spíše širší pojetí mírnějšího přístupu v rozhodování soudů při uznání lítosti pachatele nebo škůdce.

Toto zjednodušení považuji za možné, neboť nebyly zjištěny žádné zjevné rozdíly mezi pojetím lítosti v trestním a civilním řízení, ani mezi jednotlivými případy rozhodování (ať už šlo o polehčující okolnosti, nemajetkovou újmu, upuštění od potrestání či jiné). Přiznávám, že toto zjednodušení se může zdát reduktivní, avšak jeho cílem je zajistit přehlednost a usnadnit čtenáři porozumění textu.

V souvislosti s tímto používám dále souhrnný pojem „obviněný“ pro danou lítostivou osobu, přestože se lítost týká i civilních řízení (v analyzovaných případech jim však typicky předcházelo spáchání trestného činu).

4 Zjištění

Analýza v první řadě ukazuje, že otázka ohledně významu lítosti v soudním kontextu je relevantní. Rozpory v hodnocení lítosti se neobjevují jen mezi obviněnými a státními zástupci, ale také mezi samotnými soudy. Soudci se neshodují v tom, jaké projevy jsou pro uznání lítosti dostatečné. Následující úryvek pochází z rozhodnutí krajského soudu po zrušení jeho předchozího rozhodnutí. Nejvyššímu soudu postačilo pro uznání lítosti obviněného jeho doznání. Z důvodu vázanosti právním názorem vyššího soudu krajský soud toto posouzení přejímá, přestože polemizuje nad úplností doznání pachatele, který popírá subjektivní stránku trestného činu:

„Nejvyšší soud ČR v citovaném rozhodnutí výslovně poznamenal, že Jiří N. se ke svému jednání, pokud jde o rozhodné skutečnosti nepodání přiznání ke dani z přidané hodnoty, v podstatě doznal. Současně z hlediska právního vyjádření polehčující okolnosti nelze výpovědi obžalovaného zásadně hodnotit tak, že obviněný neprojevil upřímnou lítost ve smyslu § 41 písm. n) tr. zákoníku. Pokud by daný stav nebyl limitován rozhodnutím soudu vyššího stupně, jistě by stálo za další diskuzi objasnění otázky, jak se pachatel může doznat ke rozhodnutým skutečnostem, když jeho doznání nepostihuje subjektivní stránku činu, respektive objasnění otázky, jaký kvalitativně vyšší projev vnitřního postoje Jiří N. učinil ke vlastnímu trestnému činu. Protože ale zdejší soud je vázán právním názorem soudu vyššího stupně, konstatoval u obžalovaného přítomnost i těchto polehčujících okolností.“⁴⁵

⁴⁴ V rámci klasické obsahové analýzy se požaduje okolo 200 až 300 analyzovaných dokumentů.

⁴⁵ Rozsudek Krajského soudu v Ostravě, pobočka Olomouc, ze dne 21. 8. 2012, sp. zn. 29 T 19/2009.

Souhrn všech zkoumaných rozhodnutí přesto vytváří jednotný obraz lítosti. Tato lítost má (či nemá) určité kvality a charakteristiky, které dále nazývám vlastnostmi, a navenek se projevuje objektivními skutečnostmi, které dále nazývám jako „důkazy“ lítosti⁴⁶. Tyto dva aspekty (její vlastnosti a důkazy) se v některých bodech mohou překrývat, jak bude dále ukázáno.

Tam, kde se dále mluví o lítosti, se myslí právě ta pro soudní kontext speciálně konstruovaná lítost, se kterou jsou spojovány právní následky. Soudy obecně nemluví o tom, že obviněný nebo účastník řízení lítost necítí – mluví spíše o tom, že jeho lítost nedosahuje takových kvalit (vlastností), nebo nebyla dostatečně projevována (nedostatek důkazů lítosti), aby byla v řízení považována za relevantní. Je také potřeba podotknout, že pouze pokud o lítosti mluví v teoretické rovině, zmiňují soudy několik důkazů dohromady (při tom často odkazují na komentářovou literaturu nebo předchozí judikaturu).⁴⁷ Jestliže hodnotí lítost konkrétního obviněného, konstruují ji prostřednictvím jednoho, maximálně dvou důkazů. To znamená, že důkazem lítosti v jednom případě je např. doznání, v druhém náhrada škody, v dalším je důkazem absence lítosti absence doznání a v dalším absence omluvy. To poukazuje na jistou arbitrárnost a nepředvídatelnost v soudním posuzování lítosti.

4.1 Očekávání lítosti

V rozhodnutích je patrné očekávání lítosti, kterou má obviněný projevit. Toto očekávání vytváří státní zástupce a přejímá ho i sám soud.⁴⁸ Očekávání lítosti se posiluje tam, kde je použito srovnání mezi více obviněnými – jestliže jeden lítost projeví, na druhého absence lítosti padá o to více.⁴⁹ Očekává se lítost s konkrétními vlastnostmi, projevovaná prostřednictvím konkrétních důkazů. Existenci tohoto rámce nejlépe ilustruje rozhodnutí, kde i přes případné uznání verze obviněného soud očekává přijetí odpovědnosti a projevení požadované lítosti za způsobenou nehodu:

„Lze tak očekávat jistou míru empatie projevovanou obžalovaným, určitou lítost, ostatně i za situace, kdy by se celá věc měla udát tak, jak popisuje obžalovaný, by bylo očekávatelné, že obžalovaný vyjádří alespoň politování nad následky nehody, [...] Nebylo by tedy nikterak neočekávatelné, aby obžalovaný, bez ohledu na trestně právní posouzení věci, cítil vinu, ostatně takový přístup by byl projevem jeho schopnosti soucítění a určité empatie, která by se měla pojit i s jeho povoláním. Nicméně obžalovaný ke události zvolil zcela jiný přístup, ilustrující jeho bezohlednost a sebestřednost. Byť soud nepřehlédl, že z počátku a rovněž po rozhodnutí dovolacího soudu lítost projevil, ve světle jeho dalšího chování je zřejmé, že tento projev je pouze formálním prohlášením, které učinil pouze proto,

⁴⁶ V tomto navazují na výzkum Proeve a Tanvir, kteří o projevech lítosti mluví právě jako o jejích „důkazech“. PROEVE, TANVIR, 2022, op. cit.

⁴⁷ Např. usnesení Nejvyššího soudu ze dne 12. 9. 2018, sp. zn. 3 Tdo 1070/2018.

⁴⁸ Např. rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 15. 6. 2022, sp. zn. 8 Tdo 455/2022: „Jednou ze skutečností, která byla státním zástupcem zdůrazňována, bylo to, že se obviněný k jednání plně a kajicně nedoznal.“

⁴⁹ Např. usnesení Nejvyššího soudu ze dne 22. 4. 2020, sp. zn. 11 Tdo 368/2020: „Podstatnou se přitom jeví i skutečnost, že obviněný J. B. se (na rozdíl od spoluobviněného N.) ani pod tíhou provedených důkazů k trestně činnosti nedoznal a nevyjádřil nad ní lítost.“

že se očekává, neboť v jeho následném jednání dominuje snaha o „vyvléknutí se“ z následků jím zaviněného porušení povinností, cynická snaha kompletně dehonestovat poškozenou i jejího manžela, minimalizovat následky, které pro něj událost bude mít, aniž by se obléžel na kohokoli jiného kromě sebe.“⁵⁰

Nenaplněné očekávání může ústít v posouzení absence lítosti jako přitěžující okolnosti. Byť to soudy explicitně neuvádějí, absence lítosti může mít nepřímý vliv jak při ukládání trestu, tak v ostatních případech.⁵¹ Jak bude dále diskutováno, posuzování absence lítosti jako přitěžující okolnosti (ať už explicitně, pravděpodobně spíš implicitně) s sebou nese několik problematických bodů současné konstrukce lítosti a dalších právních principů.

4.2 Vlastnosti lítosti: je upřímná, vážně míněná a dostatečně intenzivní

Důležitou kvalitou lítosti je její upřímnost. Byť soudy explicitně nevysvětlují, co upřímnost znamená, lze dovodit, že se vyžaduje soulad mezi vnitřním prožíváním a projevy pocitu lítosti navenek. Požadavek upřímnosti částečně vychází přímo ze zákonné díkce polehčující okolnosti; u upuštění od potrestání zákon požadavek upřímnosti výslovně nestanovuje. Upřímná je lítost, která je vážně míněná. V běžném jazyce příliš často své pocity s jejich „upřímností“ nebo „vážností“ nespojujeme. Pokud tomu tak je, pravděpodobně chceme zdůraznit, že onu emoci opravdu zažíváme („*Jsem upřímně smutná,*“ nebo „*Ted' jsem vážně naštvaná,*“) a že je intenzivní. Tím zvyšujeme důležitost prožívání pro danou chvíli. Pro soudní lítost je intenzita a „dostatek“ emoce také důležitá. Očekává se lítost trvající v průběhu celého řízení (jak bude rozebráno u časového rámce lítosti), která se týká všech aspektů vytýkaného jednání (jak se ukazuje zejména u důkazu doznání viny). To se promítá do očekávané jisté minimální intenzity lítosti: „[obviněný] *neprojevili nejmenší lítosti nad tím, co se stalo*“;⁵² „*z chování obviněného dostatek upřímné lítosti neplyne...*“⁵³, „*ve vyjádření obviněného scházela větší, upřímnější lítost vyslovená ve vztahu k poškozené*“⁵⁴, „*obviněný v průběhu přípravného řízení ani v řízení před soudem neprojevili sebemenší lítost nad spáchaným činem...*“⁵⁵ Upřímná není lítost, kterou soudy hodnotí jako účelovou, vyjádřenou pouze s cílem získat pro sebe výhodnější postavení. Jako účelovou hodnotí soudci takovou lítost, která je projevená při nezpochybnitelném prokázání viny ostatními důkazy: „*Soud prvního stupně také nijak nepřeceňoval význam obviněnou projevené lítosti, označil ji za účelovou a učiněnou až pod tíhou nashromážděných důkazů.*“⁵⁶

⁵⁰ Rozsudek Okresního soudu v Táboře ze dne 9. 5. 2019, sp. zn. 6 T 23/2017.

⁵¹ Například usnesení Nejvyššího soudu ze dne 16. 5. 2018, sp. zn. 4 Tdo 556/2018: „*Soud prvního stupně uložení tohoto trestu odůvodnil tím, že obviněnému přitěžovala skutečnost, že se dopustil více trestných činů, spáchal více skutků. Jako polehčující okolnosti hodnotí dosavadní bezúbožnost obviněného, jeho částečné doznání. Současně přiblíží k postoji obviněného, který neprojevili reálné žádnou lítost, kdy ovšem výslovně přiblíží k tomu, že obviněný spáchal trestnou činnost ve stavu zmenšené přičetnosti.*“

⁵² Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 25. 8. 2010, sp. zn. Tdo 966/2010.

⁵³ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 23. 11. 2022, sp. zn. 8 Tdo 1033/2022.

⁵⁴ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 17. 8. 2022, sp. zn. 8 Tdo 714/2022.

⁵⁵ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 12. 12. 2000, sp. zn. 4 Tz 253/2000.

⁵⁶ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9. 2. 2022, sp. zn. 8 Tdo 71/2022.

To souvisí se zásadní vlastností lítosti a skutečností, totiž vůči komu nebo čemu je lítost směřována. Shodně s výsledky předchozích výzkumů soudci neberou za relevantní, pokud obviněný lituje sám sebe, lituje situace, do které dostal sebe nebo svou rodinu.⁵⁷ Lítost musí směřovat ke spáchanému činu nebo k následkům pro poškozené:

„Stran absence jakékoli sebereflexe je nutné poněkázat na učiněný závěr, že obviněný i při popěrném stanovisku ke své vině sice projevoval určitou lítost nad tím, co bylo poškozeným způsobeno, avšak tato byla ihned následována projevy nad vlastním osudem, přičemž lítost nad sebou samým rozhodně převyšovala nad následky způsobenými poškozeným.“⁵⁸

Soudy tedy hledají lítost nesobeckou. Pro další diskuzi se otevírá otázka, jak svou opravdovou lítost prokáží obvinění z trestných činů, kde nejsou žádní poškození nebo nevznikla škody (typicky u drogových trestných činů nebo ohrožovacích trestných činů).

Z hlediska četnosti je však v analyzovaných rozhodnutích nejzásadnější vlastností lítostí to, že je součástí sebereflexe obviněného, přijetí odpovědnosti a předpokladem k nápravě. To navazuje na teorie trestání a legitimizaci mírnějšího přístupu u lítostivých pachatelů. Co se týče ochranné funkce trestu, předpokládá se, že pachatel projevující výčitky svědomí a sebereflexi bude mít menší tendence v budoucnu opakovat trestnou činnost, a proto není třeba chránit společnost tak přísným trestem. Tento předpoklad však někteří autoři rozporují s tím, že neexistuje mnoho empirických důkazů o souvislosti lítosti pachatele a jeho recidivě.⁵⁹ Na druhé straně se věří, že k nápravě nelítostných obviněných je třeba důraznějších prostředků:

„[Obvinění] nikdy neprojevili lítost nad svým jednáním, což je rovněž významná skutečnost, která svědčí o tom, že k nápravě obviněných je třeba důraznějších prostředků, jimiž však správní právo nedisponuje.“⁶⁰

Obdobné platí také pro sociální reintegrace pachatelů. Předpokládá se, že resocializace lítostivého pachatele bude snazší, a naopak:

„Vzhledem ke osobnosti obžalovaného a ke jejímu dosavadnímu vývoji, s přihlédnutím ke naprosté absenci lítosti, soucitu a pocitů viny, označili znanalci prognózu jeho resocializace za výrazně nepřítzlivou.“⁶¹

Ve spojení se zmíněným směrem lítosti lze pozorovat očekávání určitého pokorného projevu lítosti s bezvýhradným přijetím následků pro obviněného. Tímto pokorným projevem obviněný přesvědčuje soud, že došlo k jeho nápravě, že opakování vytýkaného jednání je nepravděpodobné, a že je tedy menší potřeba uplatňovat represivní prostředky práva.

⁵⁷ Soudci v rozhovorech zmiňují tzv. „egocentrickou“ lítost, která vychází z lítosti za sebe – pachatele mrzí, že půjdou do vězení, je jim líto jejich dětí a rodiny, které nechávají za sebou. Tyto pocity soudci nehodnotí jako upřímnou lítost za spáchaný čin, zejména kvůli absenci vztahu k poškozenému. Viz ROSSMANITH, TUDOR, PROEVE, 2018, op. cit., s. 373.

⁵⁸ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 25. 10. 2023, sp. zn. 7 Tdo 927/2023.

⁵⁹ BAGARIC, AMARASEKARA, 2001, op. cit.

⁶⁰ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 25. 5. 2022, sp. zn. 8 Tdo 475/2019.

⁶¹ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 11. 4. 2012, sp. zn. 3 Tdo 48/2012.

4.3 Důkazy lítosti

Lítost v kontextu soudního řízení se dále konstruuje prostřednictvím očekávaných projevů této emoce navenek. Soudy hledají *významné, faktické, konkrétní a relevantní* projevy lítosti.⁶² Ač zpravidla dále nedefinují, co to konkrétně znamená, je možné najít sadu opakujících se „důkazů lítosti“. Ty narozdíl od neviditelného prožívání obviněného představují objektivně seznatelné skutečnosti o jeho chování. Jde o důkazy lítosti s výše uvedenými vlastnostmi, tedy lítosti, se kterou je možné spojit právní následky. Z hlediska četnosti v analyzovaném vzorku rozhodnutí k nejvýznamnějším důkazům patří doznání viny, časový rámec projevu lítosti, náhrada škody a omluva poškozeným.

4.3.1 Doznání a absence doznání viny

Doznání viny má v posuzování lítosti specifické postavení. Je důkazem lítosti a zároveň jejím nutným předpokladem. Doznání viny se považuje se součástí nutné sebereflexe a nápravy obviněného: „*Jestliže ovšem pachatel nedozná, že provedl určité jednání a že jím způsobil určité následky, nemůže jít z jeho strany o upřímnou lítost, která by nasvědčovala pozitivní změně v chování pachatele a dávala větší šanci pro jeho nápravu.*“⁶³

Doznání musí být úplné, ke všem skutkovým okolnostem:

*„Proto Okresní soud v Hodoníně zcela správně nepřihlédl k doznání obv. K. Koneckonců kdyby lítost obviněného byla upřímná, jistě by bylo jeho doznání úplné, resp. v souladu se skutkovými zázvěry, ke kterým soud I. stupně dospěl na základě provedeného dokazování. Je tedy pravdou, že obviněný má právo se hájit se způsobem, jakým uzná za vhodné. Ale soud, posuzující daný případ, má povinnost vyhodnotit jeho postoj k prokazované trestné činnosti ve světle provedených důkazů a vše vyhodnotit v rámci ukládání spravedlivého trestu.“*⁶⁴

Druhá část úryvku otevírá prostor pro diskuzi ohledně vztahu doznání viny jako důkazu lítosti a práva na obhajobu, resp. práva nevypovídat a zákazu nucení k sebeobviňování. Tuto otázku formulovala obviněná ve svém dovolání takto: „[Obviněná] *nemůže proto souhlasit s hodnocením odvolacího soudu a jeho přístup označuje za contra legem; zároveň si obviněná klade otázku, od kdy je způsob vedení obhajoby skutečností, z níž lze dovozovat, zda svého činu litovala či nikoliv? Jestliže podle odvolacího soudu měla obviněná vypovídat (což v trestním řízení neučinila) a uvést, zda svého činu lituje či nikoliv, pak jde o popření jejích zákonem zaručených procesních práv.*“⁶⁵

V současné konstrukci lítosti platí, že kde není doznání, nemůže být lítost. Vzhledem k častému výskytu absence doznání jako důkazu pro absenci lítosti lze předběžně tvrdit, že doznání viny je více předpokladem než důkazem. V analyzovaném vzorku rozhodnutí má absence doznání jako důkazu pro absenci lítosti z hlediska četnosti výhradní postavení.

⁶² Rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 14. 2. 2018, sp. zn. 4 Tdo 1608/2017, usnesení Nejvyššího soudu ze dne 30. 8. 2023, sp. zn. 3 Tdo 668/2023, rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 28. 4. 2021, sp. zn. 25 Cdo 2315/2019 a usnesení Nejvyššího soudu ze dne 3. 2. 2021, sp. zn. 3 Tdo 65/2021.

⁶³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 4. 6. 2014, sp. zn. 5 Tdo 588/2014.

⁶⁴ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 29. 11. 2017, sp. zn. 11 Tdo 1160/2017.

⁶⁵ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 20. 5. 2020, sp. zn. 11 Tdo 286/2020.

Neochotu obviněných přijmout plnou odpovědnost a doznat se k vině ve všech aspektech vysvětluje Weisman odkazem na sociální teorii o technikách neutralizace autorů Sykese a Matzy. Podle této teorie se ti, kteří porušili pravidla, snaží snížit svou vinu i vlastní výčitky svědomí prostřednictvím společensky přijatelných výmluv a ospravedlnění.⁶⁶ Jednou z takových neutralizačních technik může být to, že obviněný tvrdí, že čin nespáchal úmyslně, ale z nedbalosti. Takové jednání je totiž obecně přijímané jako méně nebezpečné. Podobně může fungovat přenášení zavinění na ostatní (typicky na poškozené u nehod) nebo odkaz na stres a tlak, které vedly obviněného ke spáchání trestného činu. Soudy oproti tomu vyžadují bezvýhradné přijetí odpovědnosti a doznání viny. To se týká i subjektivního úmyslu obviněného, který, jakožto vnitřní prožívání (stejně jako lítost samotná), může být pro soud náročně správně posoudit.⁶⁷

Předmětem výzkumu nebylo zjišťování vztahů mezi jednotlivými důkazy, předchozí výzkumy nicméně poukazují na to, že doznání viny jako důkaz lítosti většinou samo o sobě nestačí.⁶⁸ Je třeba dalšího aktivního jednání.

4.3.2 Časový rámec projevu lítosti

Na pomezí vlastností a důkazů lítosti leží časový rámec jejích projevů. Pozdě vyjádřená lítost se nepovažuje za relevantní, naopak včasná a dlouhotrvající lítost ano:

„Jako polehčující okolnosti byly vyhodnoceny kromě dosavadní bezúbožnosti, doznání obžalovaného, jeho upřímná lítost nad spáchaným trestným činem, kterou projevil ihned poté, co k němu došlo.“⁶⁹

Tato zjištění jsou v souladu s ostatními výzkumy, které mluví např. o „instantní“ nebo „okamžité“ lítosti, která nastává ihned po spáchání trestného činu (kdy si pachatel ihned uvědomuje závažnost svého jednání a ihned činu lituje). Tato „instantní“ lítost je hodnocena jako důkaz upřímnosti a důvěryhodnosti.⁷⁰ To může souviset s tím, že lítost prožívaná ihned po spáchání trestného činu a zároveň před sdělením obvinění podporuje narativ lítosti nad činem, nikoliv nad sebou a důsledky, které pro obviněného přináší trestní řízení. Naopak lítost projevená až v pozdějších fázích trestního řízení naznačuje účelovost takového projevu s cílem získat lepší postavení při ukládání trestu.⁷¹ Přesto může dávat smysl vyhodnotit jako upřímnou i lítost projevenou až v pozdějších fázích trestního řízení,

⁶⁶ WEISMAN, 2016, op. cit., s. 30–31.

⁶⁷ K subjektivnímu úmyslu např. usnesení Nejvyššího soudu ze dne 21. 2. 2023, sp. zn. 4 Tdo 121/2023: „Vrchní soud v Praze také uvedl, že se obviněný J. H. přiznal a vyslovil nad svými pochybeními lítost, je třeba zdůraznit, že nešlo o úplné doznání, protože tento obviněný trval na tom, že nejednal úmyslně.“

⁶⁸ PROEVE, TANVIR, 2022, op. cit.

⁶⁹ Rozsudek Městského soudu v Praze ze dne 28. 6. 2019, sp. zn. 46 T 6/2019.

⁷⁰ ROSSMANITH, TUDOR, PROEVE, 2018, op. cit., s. 379.

⁷¹ Např. usnesení Nejvyššího soudu ze dne 18. 2. 2004, sp. zn. 6 Tdo 1497/2003: „Při hodnocení projevené lítosti obviněného pak odvolací soud nezahl dostatečně v úvahu, že tato lítost byla vyslovena až na samém konci projednávání věci (obviněný tak učinil až ve svém posledním slově). Tato okolnost, s přihlédnutím k jinak v průběhu trestního řízení projevovanému postoji obviněného k jeho trestné činnosti, svědčí o tom, že projevená lítost byla spíše jen formálního charakteru, bez skutečného uvědomění si pomaby a závažnosti spáchané trestné činnosti a získání potřebného náhledu na její společenskou nebezpečnost.“

jestliže předpokládáme, že samotné trestní řízení může pozitivně působit na obviněného a na změnu jeho postoje:

„V předmětné trestní věci je z obsahu dovolání patrné, že obviněný je nepřímo vytýkáno, že se nedoznala (výslovně) či neomluvila, ale není již zmiňováno a bráno v úvahu, že obviněná si s časovým odstupem uvědomila důsledky svého jednání a projevila snahu po nápravě [ke znaku lítosti – obviněná prohlásila, že spáchání tohoto přečinu lituje, stejně prohlášení učinila i před odvolacím soudem...“⁷²

4.3.3 Slovní vyjádření nemusí stačit

Najdou se případy, kdy slovní vyjádření lítosti stačí (například když soud uznal, že obviněná činu lituje, protože uvedla, že „se strašně všem omlouvá a že je jí líto celé té situace“⁷³ nebo že „svého skutku lituje, což je patrné z jejího prohlášení, že by udělala cokoli, aby mohla vše vrátit, a to nejen ve vztahu k její osobě, ale zejména ve vztahu ke ztrátě života jejího partnera.“⁷⁴). Zpravidla ale pouhé slovní vyjádření není dostatečné: „Lítost nad daným jednáním hodnotil soud jako pouze slovně proklamovanou.“⁷⁵

Slovní vyjádření lítosti může být hodnocené jako „formální“, ve smyslu absence požadovaného obsahu. Jestliže je o upřímnosti lítosti pachatele spor, soudy hledají další aktivní jednání prokazující výčitky svědomí obviněného. Typicky jde o omluvu poškozeným, náhradu škody nebo jiné chování po spáchání trestného činu. Omluva je důkaz lítosti, jehož přítomnost se očekává (např. „obviněnému nesvědčí mimo jiné absence lítosti, tedy zejména skutečnost, že ačkoliv měl možnost se poškozeným v průběhu hlavního líčení omluvit, této nevyužil.“⁷⁶). Sama o sobě jako důkaz lítosti nemusí fungovat, jestliže je v rozporu s ostatním vystupováním obviněného. V takovém případě sama omluva bude považována za formální⁷⁷:

„[Soud] polehčující okolnost – omluvu při hlavním líčení jako upřímnou lítost – nebral s ohledem na její formální vyznění za relevantní...“⁷⁸

Druhým nejčastějším důkazem lítosti v analyzovaném vzorku je náhrada škody, náprava způsobených následků nebo snaha k náhradě nebo nápravě.⁷⁹ Jako důkaz lítosti funguje zejména tehdy, jestliže jde o dobrovolnou náhradu nebo náhradu nad rámec právních

⁷² Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 21. 11. 2017, sp. zn. 6 Tdo 1392/2017.

⁷³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 18. 11. 2020, sp. zn. 3 Tdo 1158/2020.

⁷⁴ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 14. 11. 20213, sp. zn. 4 Tdo 1025/2023.

⁷⁵ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 11. 4. 2018, sp. zn. 7 Tdo 1551/2017.

⁷⁶ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 17. 9. 2014, sp. zn. 8 Tdo 1129/2014.

⁷⁷ Také usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. 7. 2022, sp. zn. 5 Tdo 421/2022: „Nehylo u něj shledána jakákoli polehčující okolnost. Byl krajský soud měl k dispozici omluvný dopis adresovaný poškozenému R. J. (založený na č. l. 339 tr. spisu), chování obviněného směrem k poškozenému u hlavního líčení se s písemným projevem lítosti neshodovalo, proto ani tento dopis nemohl být posouzen jako jedna z polehčujících okolností, a to upřímná lítost ve smyslu § 41 písm. o) tr. zákoníku...“

⁷⁸ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 14. 10. 2015, sp. zn. 8 Tdo 1064/2015.

⁷⁹ Např. usnesení Nejvyššího soudu ze dne 13. 5. 2009, sp. zn. 8 Tdo 435/2009: „Upozornil tak na plné doznání obviněné, že byla naprosto zásadním způsobem nápomocná orgánům činným v trestním řízení, že činu upřímně litovala, což dokládá fakt, že dobrovolně nabradila nezanedbatelnou část způsobené škody (více jak jednu třetinu) a s poškozeným uzavřela dohodu o dalších splátkách, kterou v době rozhodování soudu plnila.“

nároků.⁸⁰ Zdůrazňuje se – dle principů restorativní justice – vztah k poškozeným, který lze pomocí omluvy a náhrady škody napravit:

„Obviněnému lze takéž zopakovat, že ačkoliv u hlavního líčení (stejně jako nyní v dovolání) uvedl, že svého jednání lituje, bylo zjištěno, že poškozeným bezprostředně po útoku, ač mu v tom nic nebránilo, neposkytl ani nenabídl pomoc, nekontaktoval je a žádným způsobem se jim neomluvil. Soud prvního stupně tedy důvodně uzavřel, že lítost nebyla ze strany obviněného lítostí vážně míněnou, ale lítostí projevenou s cílem domoci se uložení mírnějšího trestu.“⁸¹

Tyto důkazy, jako omluva nebo náhrada škody, jsou důležité pro prokázání správného směru lítosti nikoliv nad sebou, ale nad trestným činem a jeho následky.

4.4 Vliv osobnosti obviněného

V několika zkoumaných případech se objevuje téma, které je z hlediska posuzování lítosti zcela zásadní. Týká se emocí a jejich posuzování u osob, které z důvodu jejich specifických osobnostních charakteristik projevují své emoce jinak než většina společnosti. Jde zejména o hledisko věku a psychických onemocnění. V představovaném výzkumu soud pouze v jednom případě výslovně spojuje hodnocení lítosti obviněného s jeho věkem (byť v výzkumu nebyly sledovány charakteristiky obviněných a ojedinelý případ tak nelze zobecnit):

„Z obsahu spisu vyplyvá, že mladistvý trestnou činnost v plném rozsahu doznal a litoval jí způsobem odpovídajícím jeho věku.“⁸²

Jiný obviněný se ve svém dovolání odkazuje naopak na svůj vysoký věk a související zdravotní potíže:

„Obviněný uvádí, že všebo lituje a lítost projevív. Pokud se soudům zdálo, že lítost neprojeví dostatečně, tak k tomu obviněný uvádí, že je starší člověk. Díky dlouhému trestnímu řízení, které bylo zahájeno v červnu 2018, se obviněnému výrazně zhoršív zdravotní stav. I přesto se vždy účastní soudních řízení, nicméně byl rád, že byl vůbec schopný mluví a být přítomen.“⁸³

V daném případě soud na tato vyjádření nijak nereagoval. V jiném případě soud odmítá u hodnocení projevů lítosti obviněného zvažít jeho specifické osobnostní charakteristiky:

„K okolnosti, že by činu litoval, což považoval odvolací soud za podstatné hledisko pro závěr o nutnosti použítí zmírňujícího ustanovení podle § 58 odst. 6 tr. zákoníku, Nejvyšší soud uvádí, že simplexní osobnost, jak odvolací soud zdůrazňoval, se na projevení upřímne lítosti nad tím, co své babičce provedl, rozhodně významněji nepodílela.“⁸⁴

⁸⁰ Např. rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 9. 10. 2019, sp. zn. 8 Tz 69/2019: „Se zřetelem na projevenou lítost obviněného (rodině poškozeného osobně přinesl omluvný dopis, v němž nabízel finanční pomoc, která by kryla její náklady spojené s touto událostí, a to nad rámec odškodnění, které obdržív či již obdržela od pojišťovny, viz č. l. 117, 118 spisu)...“

⁸¹ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 6. 10. 2021, sp. zn. 7 Tdo 965/2021.

⁸² Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 11. 11. 2003, sp. zn. 11 Tdo 1076/2003.

⁸³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 30. 8. 2023, sp. zn. 3 Tdo 668/2023.

⁸⁴ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 23. 11. 2022, sp. zn. 8 Tdo 1033/2022.

Použití pojmu „simplexní osobnosti“ jako nespécifického a neexistujícího diagnostického termínu může být samo o sobě problematické.⁸⁵ Tento případ ukazuje na širší otázku ohledně lítosti osob s psychiatrickou diagnózou, ale i méně zřetelnou odchylkou od průměrného sociálně dovedného člověka. Samostatným tématem pak jsou poruchy osobnosti, které spočívají právě v neschopnosti cítit emoce jako je vina nebo výčitky svědomí. Tyto osoby nejsou kvůli svým povahovým rysům schopny naplnit očekávání ideálního lítostivého obžalovaného a mohou být trestány nejen za svůj čin, ale i za svou poruchu nebo nemoc.

V závěru dalšího úryvku se soud, resp. znalkyně, nakonec nevyhnul ani stereotypnímu posouzení obviněné, která – navzdory tomu, že je žena – prý neprojevuje výčitky svědomí:

„Nejvyšší soud s jeho názorem souhlasí a dodává, že v případě obviněné, která nebyla poznamenána trestní minulostí, bráry z hlediska úvahy o možnostech její nápravy významnou rolí její osobnostní charakteristiky. To, že trpí smíšenou poruchou osobnosti, je dissociální, nevyzrálá, anetická (chladně agresivní, citově plochá až hostilní), narcistická, nesebekritická a emočně nestabilní – impulzivní. Že je egocentrickou podivínkou s nestabilní náladou, u níž absentuje schopnost citové empatie, že nerespektuje právní normy, vůči ostatním je nezvykle bezohledná, nemá výčitky svědomí, má sklony k násilí a za konkrétních okolností je schopna jednat s vysokou krutostí – bezcítěně agresivně. Nepocituje žádnou lítost, netrpí pocitem viny a potřebou napravit to, co způsobila. Egocentricky racionalizuje vlastní činy, nemá vytvořené funkční svědomí, odpovědnost za svá selhání přisuzuje druhým. Že její citová výbava a morální vyspělost nejsou formovány do podoby, která by jí umožňovala normální společenskou adaptaci. Znalkyně Mgr. Lenka Čermáková, podle níž vzhledem ke karenci vyšších citů, agresi a přítomnosti dalších typicky dissociálních vlastností lze očekávat pouze povrchní a méně trvalé resocializační efekty, resp. že rysy její osobnosti lze jen velmi obtížně ovlivnit vnějšími zásahy, uvedla, že u obviněné jako u ženy je zarážející absence jakýchkoliv výčitek.“⁸⁶

V této oblasti je zřejmá urgentní potřeba interdisciplinárního výzkumu mezi právem, psychologií a sociologií pro pochopení možných důsledků nesprávného posuzování emocí druhých s ohledem (nebo právě bez ohledu) na osobnostní specifika.

5 Diskuze

Soudy v žádném případě nenabídlý definici lítosti. Podobně jako v předchozích výzkumech ani zde soudy výslovně neřeší, co to lítost je. Lítost soudy konstruují pomocí požadovaných vlastností a očekávaných projevů, důkazů lítosti. Tento přístup odpovídá zahraničním studiím, například výzkumu Wood a MacMartin, které popisují, že kanadské soudy chápou lítost jako složenou emoci s různými projevy, přičemž se zaměřují spíše na objektivní důkazy než na subjektivní prožitky.⁸⁷

Předložená analýza ukazuje, že aby soudci spojili s projevenou lítostí právní následky, musí to být lítost upřímná a neúčelová, tedy ne vyjádřená s cílem získat pro sebe výhodnější postavení. Z hlediska četnosti je nejzásadnější kvalitou lítosti to, že je součástí sebereflexe

⁸⁵ NIEDERLOVÁ, M., ŠÍPEK, J. Psychodiagnostika jako psychologická aplikace. *PSYCHOLOGIE PRO PRAXI*. 2021, roč. 54, č. 2. DOI: <https://doi.org/10.14712/23366486.2020.8>

⁸⁶ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 16. 10. 2019, sp. zn. 8 Tdo 966/2019.

⁸⁷ WOOD, MACMARTIN, 2007, op. cit.

obviněného a předpokladem nebo součástí jeho nápravy. Další důležitou vlastností lítosti je vůči čemu nebo komu je prožívaná a vyjadřovaná. Stejně jako ve výzkumu Rossmannith a kol., soudci neberou v úvahu „sebestřednou“ lítost, která směřuje pouze k obviněnému a jeho budoucímu osudu. Na druhou stranu lze diskutovat, že je-li přirozené, že obvinění cítí lítost, strach a podobné emoce také vůči vlastní budoucnosti ovlivněné trestním řízením, je těžké rozlišit mezi těmito pocity a onou „správnou“ nesobeckou lítostí. To platí zejména u trestných činů, kde nejsou žádní poškození nebo nevznikla škoda (typicky u drogových trestných činů nebo ohrožovacích trestných činů). Pro obviněné z těchto trestných činů bude těžší prokázat svou upřímnou lítost.

Z rozhodnutí je patrné očekávání konkrétních projevů lítosti. Tyto „důkazy lítosti“ představují aktivní a viditelné chování obviněného. V rozhodnutích se nejčastěji opakují tyto důkazy: doznání viny, náhrada škody, časový rámec projevu lítosti, omluva. Naopak se vůbec neobjevují pro emoce další typické důkazy jako je mimika obviněného, gestikulace nebo jiný tělesný projev, jako je pláč nebo tón hlasu. O fyzických projevech lítosti soudci mluvili ve výzkumu Rossmannith a kol., rozdílné výsledky mohou být zapříčiněny zejména zvolenou metodologií. V písemných odůvodněních spíše nebývá prostor pro popis fyzického projevu obviněného během jednání. Jiným obecným důvodem pro absenci fyzických projevů jako důkazů pro lítost v rozhodnutích může být to, že tyto projevy neospravedlňují mírnější přístup k obviněnému. Dalším důvodem může být to, že si soudci uvědomují nespolehlivost těchto důkazů a omezenou možnost tyto důkazy použít pro přesvědčivé odůvodnění jejich rozhodnutí, jak vyplývá z výzkumu Rossmannith a kol.⁸⁸

Na rozdíl od výzkumu provedeném Proeve a Tanvir se v analyzovaném vzorku rozhodnutí také nevyskytují další důkazy lítosti jako je spolupráce s autoritami (např. spolupráce na policejním vyšetřování), vyhledání pomoci v souvislosti s trestnou činností (např. dobrovolné léčení), utrpení a strádání pachatele, ohleduplnost vůči oběti a porozumění způsobeného následku a jeho významu pro ostatní.⁸⁹

Stejně jako u Wood a MacMartin se v rozhodnutích projevilo prolínání a zaměňování vlastností lítosti (Wood a MacMartin používají „složky“) a důkazů lítosti. Viditelné je to u časového rámce lítosti, kdy je čas projevu někdy uváděn jako požadovaná kvalita lítosti (např. „... při stanovení této konkrétní výměry odvolací soud ve prospěch obžalovaného vyhodnotil, že se jedná o osobu bezúhonnou, dosud nikdy soudně trestanou, a přiblédl k jeho upřímné lítosti, kterou obžalovaný projevoval po celou dobu vedeného trestního řízení...“⁹⁰), někdy se používá jako důkaz upřímné lítosti („K nyní posuzovanému jednání však projevily sebekritický postoj a lítost, kterou lze považovat za upřímnou, neboť se k činu takto postavil ihned po sdělení obvinění.“⁹¹).

Představená konstrukce lítosti se částečně shoduje s Weismanovou tříprvkovou konstrukcí lítosti. Shodně je pro soudce důležité přijetí odpovědnosti za spáchané jednání. Dále se také částečně shoduje v projevech empatie vůči oběti, která je v představené konstrukci

⁸⁸ ROSSMANITH a kol., 2018, op. cit., s. 375–376.

⁸⁹ PROEVE, TANVIR, 2022, op. cit.

⁹⁰ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 12. 5. 2014, sp. zn. 3 Tdo 512/2014.

⁹¹ Rozsudek Vrchního soudu v Praze ze dne 1. 3. 2011, sp. zn. 7 To 17/2011.

zastoupena opakujícími se důkazy lítosti náhrady škody a omluvy poškozeným. Na rozdíl od Weismanových zjištění se analyzovaná rozhodnutí v souvislosti s lítostí výslovně nezabývala projevy trápení v chování pachatele nebo osobní proměnou pachatele jako je změna životního stylu nebo změna jeho světonázoru.⁹²

Z analýzy vyplynuly některé existující rozpory mezi soudy v tom, jaké projevy lítosti jsou dostatečné. Tyto rozpory se týkaly nejčastěji doznání viny a časového rámce, jak ukazuje například tento úryvek: „*V návaznosti na uvedené je třeba odvolacímu soudu vytknout, že při hodnocení lítosti obviněného nepostupoval s patřičnou důsledností. Nevypořádal se totiž zejména s celkovým následným jednáním obviněného po spáchání činu. Z průběhu trestního řízení vyplývá, že obviněný až v odvolacím řízení, konkrétně při veřejném zasedání konaném soudem druhého stupně, podal výpověď, v níž se ke vlastnímu činu doznal...*“⁹³ Analýza ale neukázala zjevné rozpory v přijímání konkrétních důkazů jako takových, jako ukázal výzkum Zhong a kol. Podle nich někteří soudci považují například mlčení obviněného za známku stydlivosti a strachu, někteří jej naopak považují za nedostatek lítosti. Podobně sklopení hlavy někteří soudci považují za známku respektu, jiní naopak za absenci lítosti.⁹⁴ V tomto lze nicméně znovu odkázat na obecný nedostatek konkrétního popisu fyzického projevu obviněného v analyzovaném vzorku rozhodnutí.

Na rozdíl od Weismanovy analýzy nebo diskurzivní analýzy Wood a MacMartin nebyla konstrukce lítosti analyzována ve vztahu ke konkrétním trestným činům nebo ke konkrétnímu typu pachatele. Etnografická studie van Oorschot přitom ukazuje, že různí pachatelé podporují různé narativy o tom, jak soudci vnímají lítost a jakou jí při řízení o konkrétním trestném činu dávají význam.⁹⁵ Tyto perspektivy by bylo vhodné doplnit v dalších fázích výzkumu.

Představená konstrukce lítosti viditelně vytváří „pravidla lítosti“, která navazují na koncept pravidel pocitů Arlie Hochschild. „Pravidla lítosti“ jsou z části explicitně tvořena právními normami a jsou dotvářena soudními rozhodnutími a komentářovou literaturou, na kterou soudci v rozhodnutích odkazují. Tato pravidla lítosti vytvářejí a posilují model ideálního obžalovaného. Ten, pokud aspiruje na uznání jeho lítosti jako polehčující okolnosti nebo jiné výhody v soudním řízení, projevuje lítost dle očekávání vytvářeného současnou konstrukcí lítosti. Nenaplněná očekávání se mohou měnit v přítěžující okolnost. Nedostatek lítosti může být brán jako znak nebezpečnosti pachatele, zvýšené pravděpodobnosti recidivy nebo menší možnosti resocializace, což odůvodňuje udělení přísnějšího trestu (stejně jako je tomu právě naopak při přítomnosti lítosti).⁹⁶ Vzhledem k demonstrativnímu výčtu přítěžujících okolností v současném trestném zákoníku lze striktně vzato absenci lítosti jako přítěžující okolnost při ukládání trestu uplatnit. Oproti tomu argumentují, že by v tomto soudy měly být opatrné. Prvním důvodem je ohled na osoby, které očekávaných projevů lítosti nemusí být schopny (litují jiným než očekávaným způsobem). Jde zejména o osoby s psychiatrickým onemocněním, děti a mládež, ale i další osoby s jinými sociálními dovednostmi

⁹² WEISMAN, 2009, op. cit.

⁹³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. 6. 2019, sp. zn. 6 Tdo 574/2019.

⁹⁴ ZHONG a kol., 2014, op. cit., s. 26–30.

⁹⁵ OORSCHOT, MASCINI, WEENINK, op. cit.

⁹⁶ Např. ZHONG a kol., 2014, op. cit., s. 18, nebo PROEVE, TANVIR, 2022, op. cit., s. 292.

nebo kulturními zvyklostmi. Dle Zhong a kol. je otázka psychicky nemocných pachatelů, u nich může být prožívání a projevení lítosti zkreslené z důvodu jejich nemoci, minimálně zmapována⁹⁷ a v českém právním prostředí by si toto téma zasloužilo pozornost.

Dalším důvodem pro opatrnost při posuzování lítosti a jejích projevů je možná kolize s právem na obhajobu, kdy se ústavní právo obviněného hájit se všemi prostředky stává přitěžující okolností. Obviněný má právo nevypovídat a neobviňovat se. Soudy zpravidla odůvodňují, že ctí právo obviněného na vedený způsob obhajoby, v případě prokázání viny však musí vyhodnotit celkový postoj obviněného včetně jeho (ne)projevené lítosti. Přesto si lze představit situaci, kdy osoba upřímně lituje spáchaného činu, nesouhlasí však s právní kvalifikací nebo konkrétními skutkovými okolnostmi, které jsou jí kladeny za vinu. Projevení nebo neprojevení lítosti se tak stává součástí taktiky obhajoby. Obvinění a jejich obhájci mohou zvažovat, zda raději projevít lítost a usilovat o mírnější trest, nebo se raději nepřiznávat. A to, co obviněný doopravdy cítí, zůstává stranou. Lze totiž pozorovat, že při hodnocení lítosti ze strany soudců nejde o vnitřní prožívání jednotlivce, ale spíše o jiné aktivní chování obviněného, které ospravedlní mírnější přístup k němu (nebo v případě absence očekávaného aktivního chování ospravedlní přísnější přístup).

Požadovaná kvalita upřímnosti nutně k vede k debatě o možnostech jejího objektivního posouzení. Podle zastánců teorie konstruovaných emocí dnes nemáme žádná spolehlivá objektivní měřítka a způsob měření emocí.⁹⁸ Je tak pochopitelné, že se současná „pravidla lítosti“ zaměřují především na objektivní projevy jako je doznání, náhrada škody nebo omluva poškozeným. Přesto, jak upozorňují Wood a MacMartin, každé jednání má svůj motiv, a motivem pro doznání nebo dobrovolnou náhradu škody nemusí být jen výčitky svědomí, ale snaha dosáhnout mírnějšího trestu. Současná konstrukce lítosti je navíc přívětivější vůči obviněným v případech, kde figuruje poškozený, kterému se lze omluvit, nebo nastala škoda, kterou lze dobrovolně nahradit. Obvinění z ohrožovacích trestných činů a drogových deliktů mají omezené prostředky, jak svou upřímnou lítost prokázat. Druhý problematický bod současné konstrukce lítosti souvisí se zdvojením polehčujících okolností (částečně to platí též pro upuštění od potrestání). Pro lítost soudy často používají důkazy, které samy jsou polehčujícími okolnostmi – doznání⁹⁹ a dobrovolná náhrada škody¹⁰⁰. Wood a MacMartin navrhnou, aby se při ukládání trestu posuzovala pouze ta jednání, která sama o sobě zaslouhují být polehčujícími okolnostmi. Například proto, že se týkají účelu trestu, týkají se vztahu s poškozenými nebo šetří čas a prostředky soudu. Soudy by se tak nemusely zabývat tím, co přesně „lítost“ znamená nebo zda důkazy prokazují její upřímnost.¹⁰¹

Jiní autoři se ovšem uplatňování lítosti zastávají a poukazují na její hodnotu v kontextu sociálních vztahů. Lítost je morální hodnota, která v trestním nebo jiném řízení zaslouží

⁹⁷ ZHONG a kol., 2014, op. cit. s. 11–12.

⁹⁸ GENDRON, 2021, op. cit.

⁹⁹ Ust. § 41 písm. l) zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

¹⁰⁰ Ust. § 41 písm. j) zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, a podobně u upuštění od potrestání podle § 46 odst. 1 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník: „*Od potrestání pachatele, který spáchal přečin, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě...*“

¹⁰¹ WOOD, MACMARTIN, 2007, op. cit.

uznání. Lítost má účinky pro reparaci vztahů mezi pachatelem a poškozeným a má efekt i pro celou společnost, která je takto morálně vychovávána.¹⁰²

Závěr

V tomto článku jsem ukázala, jak je emoce lítosti v soudním řízení konstruována prostřednictvím konkrétních vlastností a tzv. důkazů lítosti. Toto téma nebylo v českém právním prostředí dosud zkoumáno a jde tak o první systematickou analýzu soudních rozhodnutí o posuzování lítosti. Lítost, se kterou soudy spojují právní následky, je upřímná, dostatečně intenzivní, je součástí celkové sebereflexe a nápravy obviněného, je to lítost nad spáchaným jednáním spíše než lítost nad sebou, není vyjádřená účelově s cílem získat pro sebe výhodnější postavení. Lze tak shrnout, že jde o pokorný a nesobecký pocit lítosti vůči spáchanému činu. Soudy přikládají význam především určitým projevům, jako jsou doznání viny, včasné vyjádření lítosti nebo náhrada škody a omluva poškozeným. Analýza také odhalila několik bodů napětí současné konstrukci lítosti a dalších právních principů. Jde o právo na obhajobu a doznání viny, které je dle současných „pravidel lítosti“ očekávaným předpokladem pro uznání upřímné lítosti nehledě na opravdové vnitřní prožívání obviněného. S tím souvisí otázka problematického objektivní hodnocení a „měření“ subjektivního prožívání a upřímnosti lítosti, a s tím související kladený důraz na jiné a objektivně hodnotitelné chování obviněného. Velký důraz na projevy lítosti prostřednictvím dobrovolné náhrady škody a omluvy poškozeným svědčí jen obviněným u činů se vzniklou škodou nebo přítomným poškozeným. Může také docházet ke zdvojení některých polehčujících okolností jako je doznání viny nebo náhrada škody. Ty jsou brány jako polehčující okolnosti samy o sobě a také jako důkazy pro upřímnou lítost. Soudy by také měly pečlivě zvažovat své představy o lítosti a jejích projevu vůči osobám, které své pocity a emoce prožívají a projevují jiným než obecně očekávaným způsobem.

V dalším empirickém výzkumu by bylo vhodné zaměřit se na další aspekty lítosti v soudním řízení. Například by bylo vhodné zkoumat rozdíly v posuzování lítosti u různých trestných činů nebo se hlouběji zaměřit na okolnosti posuzování lítosti u osob různého věku, osob s poruchou osobnosti či s různými zdravotními diagnózami. Pro další otázky by bylo také vhodné rozšířit výzkumné metody, například pracovat s rozhovory se soudci nebo pozorováním jednání. Analýza otevřela prostor také pro další normativní zkoumání. V navazujících výzkumech se nabízí diskutovat, jak by měla být lítost posuzována v kontextu práva na obhajobu, jaké projevy lítosti lze považovat za „správné“ a objektivně hodnotitelné, nebo zda je žádoucí usilovat o jednotnou definici lítosti, či naopak přijmout pluralitu jejích projevů. Výzkum také ukázal potřebu interdisciplinárního dialogu mezi právníky, psychology a sociologie pro lepší pochopení a spravedlivé posuzování emocí v soudním řízení.

Príspevek je zveřejněn pod mezinárodní verzí licence
Creative Commons 4.0 International (CC-BY-4.0).

¹⁰² ZHONG a kol., 2014, op. cit., s. 8.